

9. Волков И.М. Трудовой подвиг советского крестьянства в послевоенные годы: Колхозы СССР в 1946-1950 годах. – М., 1972.
10. Шмелев Г. Экономическая роль ЛПХ // Вопросы экономики. – 1965. – №4.
11. Тимченко С.М. Українське село: проблеми етносоціальних змін 1959-89 рр. – Запоріжжя, 1995.
12. Мельник Л.Є. Підсобні господарства населення // Економіка АПК. – 1999. – №8.
13. Казанский С. Крестьянские хозяйства: тенденции развития // Бизнес-информ. – 1995. – №43.
14. Дієсперов В.С. Потенціал особистих господарств // Економіка АПК. – 2000. – №9.
15. Рільницька О.С. Форми самозайнятості населення у сільському господарстві // Економіка АПК. – 1999. – №12.
16. Попов Н. Мотивационные механизмы и стимулы труда в сельском хозяйстве // АПК: экономика и управление. – 1992. – №2.
17. Примерный устав сельхозартели, принятый на втором съезде колхозников-ударников (1935 г.) // Справочник по законодательству для работников сельского хозяйства. – Минск, 1969.
18. Казанцев Н.Д. Законодательные основы земельного строя СССР. – М., 1971.
19. Ларкин И.И. К вопросу о понятии права личной собственности // Советское государство и право. – 1958. – №10.
20. Мельник Л.Є., Макаренко О.П., Любович О.А. Підсобні господарства населення: реалії і перспективи // Економіка АПК. – 1999. – №8.
21. Шафаревич И.Р. Социализм как явление мировой истории: <http://www.voskres.ru/shafarevich/a22.htm>
22. Постановление XVI съезда ВКП(б) // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1967. – Т.2 (1929 – 1940).
23. Калганов М. Собственность в социалистическом обществе. – М., 1953.
24. Безнин М.А., Димони Т.М. Социальный протест колхозного крестьянства второй половины 40-х – 60-е годы // Отечественная история. – 1999. – №3.
25. Островский В.Б. Колхозное крестьянство СССР. Политика партии в деревне и ее социально-экономические результаты. – Саратов, 1967.

SUMMARY

The article is dedicated to theoretical aspect of operation of private part-time farms in the system of social and economic relations in the Soviet Ukraine. The author depicts the basic problems in studying of social-economic essence of private part-time farms and makes an attempt for new interpretation of their nature, functions and peculiarities of their development.

Б.А. Бровко

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Я.П. НОВИЦЬКОГО

Відомий дослідник Запорізького краю Я.П. Новицький все своє життя займався педагогічною і громадською діяльністю. Як послідовник К.Д. Ушинського і М.О. Корфа, він виявив себе не тільки педагогом-практиком, але і педагогом-теоретиком демократично-освітницького напрямку. Найбільш повно думки з цього приводу Новицький виклав у “Звітах” Олександрівської повітової училищної ради за 1871/72 – 1913/14 навчальні роки. Поділяючи ідею Ушинського відносно виховання всебічно, гармонійно розвинених дітей, підготовлених до життя і праці, Яків Павлович намагався втілити її у навчальному процесі. Його не задовольняли існуючі шкільні програми, котрі вели до жахливого становища у дитячих навчальних закладах. Вчений

вважав, що, окрім знання молитов, вміння читати, писати і рахувати, учні повинні отримати знання з історії, географії, природознавства, малювання і креслення. Вчитель-експериментатор наголошував на необхідності підготовки селянських дітей до майбутньої сільськогосподарської праці й заради цього до шкільних курсів пропонував ввести предмети з огородництва, садівництва, виноградарства та бджільництва, а для проходження учнями практики утворити шкільні “садиби” і пасіки. Ці погляди мали й своїх послідовників. Так, у школі хутора Романова діти вивчали прийоми посадки і догляду за садами, а вирощені саджанці безкоштовно роздавали селянам. У Петро-Свистунівській школі більше навчального часу відводилось бджільництву, до того ж цікаво, що тут, за шкільним прикладом, почали розводити пасіки і деякі селяни.

Чимало уваги Яків Павлович приділяв питанням дидактики. На той час у переважній більшості шкіл панували зубріння, підказування, механічне переписування учнями текстів з підручника або один у одного, відгадування відповідей. Із цим усім повів непримиренну боротьбу Яків Павлович, наполягаючи на необхідності свідомого ставлення учнів до навчання, розвиваючи в них кмітливість, самостійність у судженнях і жвавість. Заради досягнення цієї мети Новицький пропонував активно використовувати наочність, гербарії та різного роду колекції. Основною умовою для досягнення у навчальному процесі успіху вчений вважав системність і послідовність. Пояснення ж учителем нового матеріалу, на думку Якова Павловича, повинно було проходити у формі живих картин.

Велику увагу Новицький приділяв і диференційованому підходу у навчанні, пропонуючи педагогу добре знати рівень підготовки всіх учнів та їх загальний розвиток. Опираючись на чималий власний досвід, Яків Павлович категорично виступав проти повторних курсів навчання для учнів. Не забував педагог-експериментатор і про моральне виховання дітей. Любов до рідної землі, народної культури, мови, звичаїв, дисциплінованість, взаємодопомога, почуття дружби – ось ті напрямки виховної роботи, яким шкільні працівники зобов’язані приділяти постійну увагу. Належне місце у навчальному процесі, на думку Новицького, повинне відводитись естетичному та фізичному вихованню. Підтримував Яків Павлович й ідею М.О. Корфа про відкриття додаткових вечірніх і недільних шкіл.

Не дивлячись на утиски українофілів з боку уряду, через які вже постраждав і сам Яків Павлович, вчений все ж таки продовжував у своїх педагогічних працях наполягати на необхідності введення української мови викладання та українських підручників. У цей час (тобто 80-і – 90-і роки XIX ст.) були написані такі його роботи, як: “К истории народного образования в Екатеринославской губернии”, “Итоги народного образования Александровского уезда с 1866 по 1886 гг.”, “Первые училища Александровской крепости и Александровского уездного города (1785-1880 гг.)”, “Отчёты о состоянии народного образования в Александровском уезде Екатеринославской губернии с 1881 по 1911 гг.”, де відчувається сердечний біль автора за стан шкільних справ. Так, у звіті за 17 червня 1883 р. Новицький зазначив, що “в уезде 6 церквей, 7 развивающихся школ и... страшно себе представить – 22 кабака с тысячами поклонников! ...Неравная борьба, но останавливаться нечего. Пусть же школа пробуждает знание, и скоро ли, поздно, её благословит народ” [1.-Ф.56.-Оп.1.-Спр.36.-Арк.71].

З 1883 р., як попечитель земських шкіл Олександрівського повіту, Я.П. Новицький здійснював часті подорожі по всій території повіту й за його межами, що давало вченому добре знання сіл, річок, балок, старих шляхів, могил, а у постійному спілкуванні з багатьма селянами, особливо з літніми людьми, він добував цікаву й цінну історико-фольклорно-етнографічну інформацію, таким чином сполучаючи педагогічну і наукову діяльність. Зауважимо, що 80-і – 90-і роки XIX ст. можна визнати найбільш продуктивними з точки зору зібраного ним наукового матеріалу.

Активна педагогічна діяльність не заважала Новицькому співпрацювати і з редакціями газет та журналів, деякі з них закликали вченого до спільної роботи. Так, у листі від 29 квітня 1882 р. редакція газети “Екатеринославский листок” звернулася з проханням “не отказать ей в своём содействии в качестве сотрудника” [2]. Але співпраця з редакціями ускладнювалась ще й тим, що продовжувалось переслідування української національної свідомості, внаслідок чого вчений, фактично, не мав можливості друкуватись рідною мовою. 30 травня 1885 р. із редакції газети “Одесский листок” до Новицького писали: “Малорусское слово подвергается стеснению со стороны местной цензуры: целую статью на малороссийском языке последняя не пропустит, в статью можно вводит малорусскую речь только между прочим” [3].

30 вересня 1885 р. постановою Катеринославського Дворянського Депутатського зібрання Новицький був призначений секретарем канцелярії Олександрівського повітового Предводителя Дворянства. Ця посада додалась до основної – шкільного попечителя. Ці громадські обов’язки Яків Павлович виконував до закриття названих установ під час жовтневих подій 1917 р.

Чимало зусиль Новицький доклав до розвитку бібліотечної справи як на селі, так і в місті. У звіті шкільного попечителя від 17 червня 1883 р. він зосередив увагу на необхідності будівництва і відкриття хат-читалень, запропонувавши “в паралель кабаку читальню с разумными беседами, с картинками, пособиями, с языком доступным народу” [1.-Ф.56.-Оп.1.-Спр.36.-Арк.71].

Наприкінці 1904 р. Яків Павлович взяв активну участь у підготовці до відкриття нової міської бібліотеки й навіть ввійшов до її правління від повітової думи. Заснованій бібліотеці вкрай необхідно було окреме приміщення, але його не вдалось знайти. Лише завдяки великій увазі з боку міської влади бібліотеку розташували в одному з кутів залу засідань думи. Тому робота культурного закладу обмежувалась тільки вечірніми, коли не було засідань, годинами. Через нестачу коштів правління бібліотеки вирішило приваблювати відвідувачів по можливості більшою передплатою газет і журналів різних напрямків, як російською, так і іноземними мовами. На другий рік існування бібліотеки її правління звернуло увагу на поповнення видань наукового змісту і на придбання журналів з літературними додатками. Залишається нез’ясованим, чи дарував Новицький свої книги міській бібліотеці, але широко відома його допомога подібним закладам.

Коли навесні 1902 р. в Катеринославі відкрився історико-археологічний музей, який отримав ім’я відомого колекціонера та археолога О. Поля, Новицький, як член його правління за вибором Олександрівської думи, взявся за збирання експонатів, добутих під час археологічних розкопок, знайдених або придбаних іншим шляхом. Ця робота особливо пожвавилась після обрання (в 1905 р.) директором музею Д.І. Яворницького. Про розмір допомоги Я.П. Новицьким у придбанні Катеринославським історико-археологічним музеєм ім. О. Поля предметів матеріальної культури населення Південної України свідчить музейний каталог, виданий в 1910 р. [4]. Серед цінних речей, подарованих Яковом Павловичем, значаться: посуд неолітичного часу; знахідки греко-скіфської епохи і серед них невеличка посудина з чорної глини; залізна сокира з коротким і широким лезом, знайдена на піщаних горбах біля Мініховських укріплень на о. Хортиця. З історичних старожитностей XVII – XVIII ст.: костяний набалдашник у вигляді голови потворного старця; два залізні стремена різних зразків; нашивка, складена з 15 мідних гудзиків (військового зразка); пряжка; два кусочки мідних прикрас; три ремінці та кусочки зеленого й жовтого сукна. З переданих Новицьким до музею речей з часів козаччини слід відзначити велику кількість люльок і серед них особливий подарунок – дерев’яну люльку військового товариша – Івана Новицького (пращура Якова Павловича); приладдя для набивання і прочищення люльок; картину “Козак Мамай”, мальовану олійними фарбами. З культових речей виділялись дві ікони західного стилю, писані у 1782 р. На них зображені Георгій Побідоносець та апостол

Андрій Первозваний. Серед інших речей згадуються: частина дерев'яного іконостасу із зображенням у західному стилі Благовіщення; різьблений, досить тонкої роботи, у срібній визолоченій оправі, кипарисовий хрест з таким же підніжжям та інше.

XX ст. позначилось для Якова Павловича участю у боротьбі за відкриття Катеринославської ученої архівної комісії. У квітні 1902 р. до Міністерства внутрішніх справ надійшло клопотання про надання історичній секції наукової спілки прав губернської ученої архівної комісії. У клопотанні було відмовлено, бо “право разборки дел и документов губернских и уездных архивов разных ведомств и хранение их частным обществом предоставлено быть не может” [5.-С.3]. Тому на ім'я начальника губернії графа Ф.Є. Келлера надійшло клопотання з тим же проханням, яке підписали М.В. Родзянко, ректор духовної семінарії Архімандрит Іоанікій, Я.П. Новицький та багато інших відомих у губернії осіб. Внаслідок цього був отриманий дозвіл на утворення Катеринославської ученої архівної комісії, урочисте відкриття якої відбулось 16 березня 1903 р. Значення комісії у збереженні та обробці архівних документів і досліджень з історії Південної України важко переоцінити.

У перші роки існування ця комісія нараховувала 68 дійсних членів. Її почесними членами у різні роки перебували: Преосвященний Симеон, єпископ Самарський; голова імператорської Московської археологічної спілки графиня П.С. Уварова; член Державної ради, гофмейстер А.Б. Нейдгард; директор Петербурзького археологічного інституту М.В. Покровський; дійсний таємний радник, обер-гофмейстер Г.О. Олексіїв; таємний радник Х.П. Сольський; член Державної Ради М.І. Миклашевський; професор Львівського університету М.С. Грушевський; професор Харківського університету М.Ф. Сумцов; професор Київського університету В.Б. Антонович; директор Катеринославського музею ім. О.М. Поля Д.І. Яворницький та Я.П. Новицький.

Своєю роботою у Катеринославській ученій архівній комісії Новицький, як визначив її голова, “внёс в деятельность Комиссии в качестве учёного учреждения, разрабатывающего местную историю, вклад громаднейшего значения” [5.-С.9]. Зокрема, за завданням з Катеринослава він розглянув архів Олександрівського казначейства. Найбільш цінні папери із тих, що виявив Яків Павлович, комісія запросила на збереження до свого архіву. Крім того, Новицький брав активну участь у розробці історії місцевих дворянських родів за родинними архівами, неодноразово доповідав на наукових засіданнях, друкував свої статті в “Летописи Екатеринославской учёной архивной комиссии”.

На межі XIX і XX ст. Новицький почав активно займатись археологічними пошуками: організовувати експедиції і очолювати їх. Так, у посвідченні Олександрівської міської управи від 18 вересня 1912 р., виданому Новицькому, згадується: “разрешительное удостоверение Екатеринославского областного музея им. А.Н. Поля от 22 августа сего года, за №44 на право производства раскопок курганов в пределах Екатеринославской губернии” [6.-Ф.202.-№17]. До своєї археологічної діяльності Яків Павлович (вже як попечитель шкіл у повіті) залучав не тільки учнів середніх навчальних закладів, а й їх викладачів, що відразу відбилась на рівні викладання історії у школі. У тому ж посвідченні Олександрівської міської управи говориться, що “со стороны Городского Управления не встречается препятствий к раскопке им, Новицким, при участии учеников городского коммерческого училища и других учебных заведений, курганов, находившихся на городской, г. Александровска, земле между христианским кладбищем и хутором глухонемых” [6.-Ф.202.-№17]. Дехто із таких учнів став у майбутньому відомим дослідником; наприклад, історик К.Г. Гуслистый – професор, член-кореспондент АН України, Заслужений діяч науки.

Чимало зусиль Я.П. Новицький доклав і до відкриття в Олександрівську краєзнавчого музею. Копітко зібрані дослідниками документальні матеріали викликають певне непорозуміння. Так, згідно з роботою “История Запорожского музея.

Заметки и возвания. 1923 г.” [6.-Ф.202.-№33] у 1915-1916 рр. “зародилась думка” про утворення в Олександрівську краєзнавчого музею, здійснення якої активно і зайнявся Яків Павлович. Сюди, до установи, що тільки зароджувалась, він не тільки передав із власного “домашнього музею” велику кількість особисто зібраних експонатів, але й продовжив проводити археологічні експедиції з метою пошуку кісток доісторичних тварин, речей з міст стоянок стародавніх народів. За п’ять років соціально-громадських потрясінь і братовбивчої війни, з 1917 по 1922 р., значна частина копітко зібраних експонатів була втрачена.

Навесні 1922 р. завідуючий повітовою політосвітою Антонов доручив одному із інспекторів своєї установи відновити Олександрівський міський музей старожитностей (тепер Запорізький краєзнавчий музей). До участі в роботі з відродження музею, як установи зі збереження пам’яток історії краю, запросили і Я.П. Новицького, який приніс у дар музею колекцію речей, розкопаних ним у хортицьких могилах.

15 червня 1923 р. відбулось офіційне відкриття музею, який мав 12 відділів. Згідно з доповідною Новицького Окрнаросвіті у фондах музею знаходились: кам’яні сокири, шкрябачки, жорнові камені та інші речі епохи неоліту; амфори, горшки, світильники, списи, багнети, піки, рушничні кремні, пряжки, хрестики, гудзики, бритви, кресала, набір намиста різного сплаву, талісмани, монети, медалі, рушниці, пістолети, шаблі та ін. Переважну більшість цих речей розшукав або придбав сам Яків Павлович. Він же звернув увагу на необхідність поповнення існуючих фондів шляхом пожертвувань населення чи установ або ж випадковим придбанням. Так, у зверненні до громадськості міста, підготовленому для газети “Красное Запорожье”, говориться, що: “разбросанные в разных местах и у разных лиц единично или в небольшом числе древности эти не для кого не представляют доступа, а считаются как бы затерянными, между тем собранные и классифицированные в музее представляют новую ценность, делаются достоянием науки” [6.-Ф.202.-№33].

Фонди Державного архіву Запорізької області дають інше датування цих подій, що знайшло відображення у наукових дослідженнях [7; 8]. “В мае 1921 года при Запорожском губполитпросвете была организована экскурсионно-музейно-выставочная секция. С мая по ноябрь 1921 года её возглавил Я.П. Новицкий – известный краевед, археолог, этнограф и фольклорист. Этой секцией были сделаны первые шаги по подготовке и созданию в Запорожье краеведческого музея. ...Как самостоятельное учреждение Запорожский краеведческий музей упоминается с декабря 1921 года. Первым его заведующим был назначен Я.П. Новицкий. ...В январе 1922 года под музей было отведено расположенное в центре города, удобное и вместимое здание Народного дома, требующее, однако, значительных средств для ремонта и реконструкции” [7.-С.4].

Протягом тривалої науково-просвітницької діяльності Я.П. Новицький неодноразово отримував почесні нагороди, які підтверджували визнання чималого внеску вченого у розвиток освіти. Так, за педагогічну діяльність Якова Павловича “наймилостивіше” нагородили орденами Святого Станіслава третього ступеня 1 січня 1903 р., Святої Ганни третього ступеня 1 січня 1908 р. і Святого Станіслава другого ступеня 1 січня 1914 р.

Усе своє життя Новицький присвятив двом речам: науковій і педагогічній справі, існування яких одна без одної неможливе у його творчій діяльності. Займаючись дослідницькою роботою, Яків Павлович водночас дбав і про громадську діяльність, складовою частиною якої була популяризація наукових знань серед населення. Яскравим свідченням цього є сприяння вченого розвитку бібліотечної справи у повіті та непроста справа створення і відкриття Олександрівського міського музею старожитностей. Не шкодував Новицький власного часу і зусиль заради заснування Катеринославської ученої архівної комісії, в роботі якої надалі сам брав активну участь. Проявив себе Яків Павлович і педагогом-теоретиком. Хоча теоретичні розробки вченого

не мали такого впливу на вчителів Південної України, як праці К.Д. Ушинського і М.О. Корфа, палким послідовником поглядів яких він був, але його ідеї знайшли своїх прибічників у Олександрівському і Маріупольському повітах. Зауважимо, що події 1917 р. не внесли кардинальних змін у громадські погляди Новицького, але колись активну суспільну діяльність науковець вже не міг продовжувати через стан свого здоров'я.

Джерела та література

1. Державний архів Запорізької області.
2. Інститут мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Інститут рукописів. – Ф.4-3/112. Ред. газети “Екатеринославский листок”. Листи до Новицького Я.П. 1882-1883 рр.
3. Інститут мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Інститут рукописів. – Ф.4-3/112. Ред. газети “Одесский листок”. Лист до Я.П. Новицького. 1885 р.
4. Каталог Екатеринославского областного музея им. А.Н. Поля. – Екатеринослав, 1910.
5. Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии. – Екатеринослав, 1915.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.
7. Архипова Л.Н. Запорожский областной краеведческий музей: прошлое и настоящее // Музейний вісник. – Запоріжжя, 2001. – Вип. 1. 80-річчю Запорізького державного обласного краєзнавчого музею присвячується.
8. Шевчук С.П. Археологічна діяльність краєзнавчого музею на Запоріжжі в 20-30 рр. // Старожитності Північного Причорномор'я і Криму. – Запоріжжя, 1999. – Т. VII.

SUMMARY

The paper deals with pedagogical and educational activities of the known researcher of Zaporizhzhya region of the end of the 19-th early 20-th century, Corresponding member of NAS of Ukraine, Ya. P. Novytskyi, his contribution in foundation and expansion of a municipal library, museum of ethnography and Yekaterinoslav academic archive commission.

Н.А. Шкода

СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ПРОФЕСІЙНОГО ТЕАТРУ У 80-І РОКИ XIX СТ.

Українське сценічне мистецтво другої половини XIX ст. було представлене аматорськими та професійними колективами. Перша професійна трупа розпочала творче життя 27 жовтня 1882 р. на сцені міського театру в Єлизаветграді, де М. Кропивницький поставив “Наталку Полтавку” Котляревського за участю М. Заньковецької. Потім вона розкололась на дві. Важливо встановити причини цього розпаду, розглянути історію професійного сценічного мистецтва протягом 80-х років XIX ст. у психологічному аспекті, через призму складних, суперечливих відносин між його провідними діячами. Історії цього театру присвячена величезна кількість літератури. Дослідники розглядали її у піднесеному тоні, підкреслювали творчі досягнення, але не розглядали причини розколу першої трупи. Особисте листування театральних діячів дозволяє дослідити причини конфліктів, зрозуміти драматичність, суперечливість розвитку цього сценічного явища.

Вирішальну роль у виникненні першої професійної трупи, як визначають дослідники, відіграв саме М. Кропивницький [1.-С.86]. Це визнавав, незважаючи на